

ION BUDAI DELEANU – METALANGUAGE AND SYMBOL**Andreea Iuliana DAMIAN, PhD Candidate, University of Pitești**

Abstract: Starting from considering Ion Budai Deleanu one of the coryphaeus of the Transylvanian School, the present study describes the fundamental aspects of his linguistic activity, being mostly focused on highlighting the way in which his considerations about the Romanian language constitute a preamble for underlining the modern poetic language.

Approaching the linguistic writings, there will be emphasized the arguments on the base of which it is elaborated the first modern definition of the literary language, seen through its relation with the functional styles.

The relation with the literary symbol implies enlightening the way from the knowledge regarding the language to the poetic creativity.

Keywords: coryphaeus, linguistics, modern poetic language, literary language

Ideea prin care limba română trebuia să capete un aspect latin sau romanic a avut la bază teoria conform căreia scriitorii perioadei respective aveau puterea de a insufla vorbitorilor o anumită variantă a limbii, mai îngrijită, spre deosebire de limba vorbită, limba oamenilor de rând.

Heliade Rădulescu consideră că scriitorul de geniu devine un pion important în schimbarea și mai ales în îmbunătățirea aspectelor limbii literare, dar și a celei populare, el devine un lider, iar scrierile sale se transformă în legi de urmat.

Totuși, artistul nu se îndepărtează de vorbitorii de rând, el devine o călăuză pentru aceștia și le recunoaște și lor contribuția la dezvoltarea limbii literare.

Curentele latinist și italianizant susțineau faptul că limba a fost modificată de celelalte limbi străine și a pierdut, astfel, starea ei pură, cea moștenită din limba latină. Pentru a putea îndrepta acest rău, și pentru a curăța limba română de „impuritățile” venite din limba slavă, maghiară, bulgară sau din alte limbi orientale, se propune înlocuirea acestora cu alte cuvinte din latină sau italiană.

Propagarea acestor curente a avut la bază scrierile celor trei inițiatori ai Școlii Ardelene.

În primul rând curentului italianizant i s-a facilitat accesul către popor prin scrierile lui I. Heliade Rădulescu. Totuși, ideea acestuia era de a crea o limbă diferită pe care să o vorbească mai ales oameni instruiți, limba devenind astfel un mijloc de deosebire al oamenilor culti de celelalte pături sociale.

Ion Budai-Deleanu, în întreaga sa activitate literară, va arăta o supunere și o respectare a idelurilor Școlii Ardelene. Scrie în spirit iluminist și scrierile sale se dovedesc a fi puternic înrădăcinate în cercetările cu bază științifică și sunt, de asemenea, foarte riguros structurate.

Înainte de a scrie trece toate evenimentele prin filtrul propriei gândiri critice, de aceea s-a spus că are un respect deosebit pentru toate scrierile al căror punct de plecare are la bază rațiunea, și mai puțin imaginația.

Ion Budai-Deleanu scrie foarte vehement în *Introducerea la lexiconul românesc-nemțesc*, la adresa lui Sulzer, Eder și Engel, cărora le reproșează faptul că au creat teorii care

negau continuitatea românilor în teritoriul carpato-danubiano-pontic din motive politice, fără să aibă vreun fundament științific pentru aceste afirmații.

Nu acceptă să preia informații din *Biblie* fără a le verifica autenticitatea istorică și consideră mai apoi că aceasta nu ar fi o sursă bună de inspirație pentru că, așa cum a analizat însuși autorul, *Biblia* împarte aceleași surse de inspirație cu mitologia greco-romană.

La fel ca toți ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, Ion Budai-Deleanu se dovedește a fi un spirit luptător, care își apără cu înverșunare convingerile. În anumite situații are tentația de a susține și afirma idei fără șansa unui suport rațional argumentativ.

Trăind în secolul în care se promova ideea unei societăți universale, Ion Budai-Deleanu nu are entuziasmul ei, ci rămâne fidel unui patriotism de neclintit. Mărturisește el însuși că a scris *Lexiconul românesc-nemțesc* pentru a crea o punte de legătură care era foarte necesară în cultura română. Astfel, se poate afirma că activitatea sa a avut o legătură foarte strânsă cu dezvoltarea spirituală a poporului român.

Scrierile lingvistice ale lui Ion Budai-Deleanu dau măsura personalității sale. Ele sunt axate pe cercetarea gramaticală și pe lexicologie.

Astfel, în primul rând realizează gramatica limbii române în două variante: în limba română (*Temeiurile gramaticii românești*) și în limba latină (*Fundamenta grammatices linguae romaenicae*); scrierile sale lexicologice cuprind numeroase dicționare, însă neterminate: latin-român; român-latin-german; francez-român și german-român; dintre acestea *Lexiconul românesc-nemțesc* este opera care încununează întreaga sa muncă de cercetare în domeniul lexicologiei.

Aspecte lingvistice se regăsesc și în operele sale literare și istorice. În comentariile *Țiganiadei* se dezbate chestiuni lingvistice de importanță majoră și se fac, de asemenea, emiteri ale unor judecăți de o valoare inestimabilă atât la nivel gramatical, cât și la nivel stilistic.

În afara muncii sale de cercetare lingvistică și filologică, Ion Budai-Deleanu va lăsa posterității o scriere poetică de neegalat despre care publicul larg și critica literară vor afla foarte târziu, în anul 1870, datorită lui Ilarian Papiu care amintește de *Țiganiada* ca poem ce își propunea să aducă un suflu nou în poezia românească a vremii.

Manuscrisul este tipărit prima oară de către Teodor Codrescu în anul 1875 în revista *Buciumul român* unde va publica mai întâi *Prologul* și *Epistola închinătoare*, și apoi în anul 1877 restul operei împreună cu notele de subsol.

Totuși, atunci când a fost publicată, nu a stârnit interesul publicului și nici nu a captat atenția criticii literare a vremii. Această conjunctură nefericită a fost provocată de imposibilitatea înțelegerii textului de către lectorii neavizați. Astfel se va afirma mai târziu: „Țiganiada nu se citește, ci se studiază, ca Dante, de exemplu.”¹

Secolul al XVIII-lea aduce un avânt cultural odată cu promovarea spiritului enciclopedic al omului universal în Europa, iar Ion Budai-Deleanu scrie *Țiganiada* din nevoia pătrunderii în acest spirit, cu intenția de a oferi literaturii românești inovațiile pe care literaturile străine le străbătuseră cu ani înainte. Dar noutățile acestea ale scrierii sale, împreună cu dificultățile la nivel lingvistic pe care le întâmpină o limbă literară în plin proces de formare, fac opera sa să devină, la vremea respectivă, o alegorie ce nu poate fi asimilată,

¹ I. Budai-Deleanu, 1983: 256

deoarece oamenii nu aveau pregătirea necesară pentru a interioriza codurile unei astfel de creații.

Sursele sale de inspirație pornesc de la Homer, Vergiliu, Tasso, Ariosto și Cervantes, însă autorul nu neglijează literatura populară (cântecele vitejești, basmele și povestirile țăranilor), reușind să creeze o operă desăvârșită, plină de trăire, forță și expresie poetică, în care frazele pot fi tăioase și câteodată prea rigide, dar în același timp abil construite, foarte sugestive și pline de încărcătură poetică, dirijată de un contur rațional.

În *Țiganiada*, Ion Budai-Deleanu aplică la nivel lingvistic toate cunoștințele sale de limbă franceză și latină. Astfel, mărturisește că a folosit anumite cuvinte care nu erau în vocabularul limbii române, împrumutându-le din alte limbi, pentru că nu găsise în limba română un alt cuvânt cu aceeași încărcătură semantică.

Păstrează în scrierile sale anumite regionalisme, pe care le consideră a fi valoroase din punct de vedere expresiv și stilistic. Agreează ideea conform căreia limba română are la bază latina vulgară, însă din cauza latinizării excesive devine rezervat.

La nivelul lexicului, autorul are tendința de a plasticiza și reușește să creeze cuvinte noi care să se potrivească perfect contextului și evenimentelor descrise. Totuși, în anumite situații Ion Budai-Deleanu nu dorește să inoveze modificând sau adaptând după bunul plac termenii deja existenți în limbă (masculin *drac* - feminin *dracă*, *palat-palată*, *copaci-copace*).

La Ion Budai-Deleanu cuvintele se pot modela, din punct de vedere semantic; ele au în context o anumită flexibilitate, adaptându-se necesităților de rimă și versificație: „scriitorul are un adevărat geniu verbal”².

Lexicul poemului este foarte variat, cuprinzând regionalisme din toate zonele țării, dar cu preponderență din Ardeal, totuși acest poem devine dovada clară a compromisului pe care este silit să-l facă Ion Budai-Deleanu din postura sa de întemeietor al limbii literare care introduce limba vorbită în paginile cărții sale.

În *Țiganiada*, la fel ca în poemul complementar epopeei, *Trei viteji*, sunt construite personaje dornice de noi descoperiri, personaje active care aspiră spre un țel bine definit, însă aceste personaje se conturează prin intermediul ambianței în care se desfășoară. Astfel, în opera literară, cel mai accesibil mod de a demonstra interdependența dintre personaj și mediul înconjurător este investigația lexicală, adică felul în care personajele se exprimă.

Țiganiii sunt gălăgioși și vorbesc grosolan, aspru, discuțiile lor parcă zgârie urechea fină a lectorilor.

Greșelile de exprimare și asocierile nepotrivite ale sunetelor și cuvintelor devin caracteristici ale unei individualități psihologice și morale, pe care Ion Budai-Deleanu le descrie ca fiind specifice unei comunități căreia îi lipsesc noțiuni esențiale de educație și temperare.

Totuși, trebuie notat faptul că autorul, prin aceste descrieri minuțioase ale limbajului, nu dorește să discrediteze neamul țiganilor, ci doar să ilustreze cât mai expresiv și cât mai plastic nuanțele acestui popor din punct de vedere social și etnografic. Vocabularul operei este foarte variat și colorat, însă cuprinde nu numai cuvintele țiganilor, ci și termeni specifici zonei Ardealului și alte derivate modificate involuntar de către vorbitori.

² G. Călinescu, 1980: 67

Limbajul este o modalitate de caracterizare a personajelor din operă, pentru că acestea se exprimă așa cum simt, iar cuvintele lor, fie ele stâlcite sau inventate pe moment au aceeași vibrație cu starea afectiv-psihologică.

De asemenea, Ion Budai-Deleanu creează nume caracteristice pentru fiecare personaj în parte, onomastica prezentă în opera sa are o valoare expresivă greu de egalat în literatura română.

Simpla pălăvrăgeală a două personaje se transformă într-o adevărată și desăvârșită artă, uneori este amuzantă, alteori irită și se întinde pe pagini întregi, oferind detalii care nu sunt necesare cititorilor, dar care devin esențiale pentru stilul și expresivitatea textului. Această exprimare simplă a personajelor dovedește o relație directă a sensibilității cu rațiunea, o transcriere a obiectelor din realitatea materială în cea lexicală, fără a înfrumuseța sau altera, păstrând astfel o sinceritate aproape dureroasă a limbajului, dar și autenticitatea caracteristică fiecărui personaj.

În *Țiganiada* și în poemul *Trei viteji* poetul schimbă forma anumitor cuvinte pentru a spori expresivitatea textului (*bogătate-bogăție; înțelepție-înțelepciune etc.*), însă aceste efecte lingvistice devin trăsături distincte ale stilului său și ale *artei sale literare*.

Personajele au o gândire simplă iar universul lor se reduce la materie, spiritul se îmbracă în material și ia însușiri specifice. Astfel, raiul nu este descris ca un loc plin cu desfătări ale sufletului: rugăciuni și închinări pentru sfinți, ci mai de grabă un loc al desfătărilor culinare, în care Parpanghel poate să recunoască bucuria de a mânca, o fericire pe care nu ar fi putut să o simtă rugându-se, deoarece planul spiritual se reduce la cunoștințele și experiențele empirice: *Rîuri dă lapte dulce pă vale/ Curg acolo și dă unt păraie, / Țărmuri-s dă mămăligă moale, / Dă pogaci, dă pite și mălaie! / O, ce sîntă și bună tocmeală / Mînci cît vrei și bei fără-osteneală...*

Personajele sale trăiesc și respiră, nu sunt eroi absoluți, ci sunt tipuri ale unor oameni cu defecte și calități, prin care reușește să satirizeze anumite slăbiciuni ale oamenilor în general.

Poemul *Trei viteji* este descoperit în manuscris și mare parte din criticii vremii au opinat că ar putea fi o continuare a întâmplărilor din epopeea *Țiganiada*, dar au existat și păreri care au negat această ipoteză considerând că aceste manuscrise ar fi fost simple încercări ale lui Ion Budai-Deleanu înainte de a definitiva o variantă a epopeei: „deoarece trebuie să considerăm *Trei viteji* ca o variantă parțială a *Țiganiadei*”³.

La nivel lexical poemul continuă în același registru, însă se simte o schimbare în măsura versurilor și a ritmului, în scrierea poemului *Trei viteji* este folosit un dodecasilab, pe când în *Țiganiada* autorul folosește un decasilab trohaic.

Universul poemului este haotic, se înfățișează o lume care suferă din cauza lipsei dreptății, o lume cu susul în jos. Vitejii se transformă în nebuni, care devin singura șansă de salvare a lumii. Într-o societate bolnavă, doar cei lipsiți de rațiune pot îndrepta sau pot distruge totul. Beșcherec Iștoc este încercat de *spulbăroasă cugete*, Născocor are *mintea nebună*, iar Chir Calos are o *cugetare zbrevuiată*.

³ Perpessicius, 1980: 56

Autorul dă senzația unei confuzii pentru cititori, însă gândurile sale sunt creative, iar aglomerarea evenimentelor prezentate în operă nu denotă dezordine, ci mai degrabă o forță de creație ce se desfășoară nestingherit într-un univers plin de farmec.

Ion Budai-Deleanu încearcă să realizeze o caracterizare aparte a personajelor sale din poemul *Trei viteji*. Ele reprezintă tipuri umane ce aparțin unor clase mediocre, însă autorul nu privește eroii săi ca pe niște reprezentanți de seamă ai rasei umane, ci mai degrabă aplică acestora o ironie binevoitoare din care lectorul își va păstra informațiile și judecățile de valoare desprinse.

Personajele lui Ion Budai-Deleanu nu sunt incapabile de o gândire caracterizată prin acuratețe, dar situația și postura în care se regăsesc atât din punct de vedere istoric, cât și social, îi determină să se comporte bezmetic și dezordonat.

Cea mai importantă caracteristică a scrierilor lui Ion Budai-Deleanu este autenticitatea acestora. Atât în *Țiganiada*, cât și în poemul *Trei viteji* se remarcă spontaneitatea autorului care preia în tehnica scrierii limba literară și modul specific de rostire al țăganilor, aducând cuvântul la stadiul de simbol. În felul acesta, nivelul lexical devine cel al unei creativități debordante.

Ion Budai-Deleanu știe graiul românesc din toate zonele țării, și, de asemenea, este conștient de diferențele în vorbire între români și țigani, și, valorificându-le, reușește să dea un suflu viu operei sale, dinamizând monologurile și implicându-și lectorii în acțiunea ce le oferă posibilitatea de a sesiza deosebirile în descrierile comportamentale și de mentalitate dintre etnii atât prin intermediul limbajului, cât și prin faptele descrise.

Ion Budai-Deleanu creează impresia unui temperament alert comparativ cu versurile calde ale urmașilor săi, însă acest tip de vers este specific timpului său de creație, iar autorul poate fi considerat un deschizător de drumuri, chiar dacă impactul cu evoluția versificațiilor ulterioare, din motive obiective, nu s-a produs.

Personajele și faptele acestora sunt lipsite de rafinament, dure și câteodată sălbatice, iar versul lui Ion Budai-Deleanu completează și descrie perfect imaginea lor; sonoritatea monologurilor interioare denotă pofta de viață și modul de a trăi al țăganilor, un *carpe diem* perpetuu, cu o ritmicitate tensionată.

Limbajul său poetic este de fapt un metalimbaj, ce se poate aplica tuturor scrierilor ce îi vor urma, deoarece are la bază o transpunere rațională din planul material în planul expresivității poetice. De aceea poetul face uz de toate cunoștințele sale lingvistice, pornind de la cuvintele cu formă literară, până la arhaisme, regionalisme și neologisme, pe care le folosește ca urmare a spiritului său iluminist. Este preocupat de adoptarea neologismelor din limba latină sau italiană, pe care le distribuie pe fundalul limbii populare, mizând posibile efecte de contrast.

Opera sa reflectă limba literară de la începutul secolului al XIX-lea.

În ciuda dorinței sale de a îmbogăți limba, opera lui Ion Budai-Deleanu se caracterizează printr-un conservatorism la nivelul vocabularului și al structurilor gramaticale, iar modul în care întrebuințează limba și particularitățile pe care le impune acesteia devin emblematice pentru personalitatea sa artistică, reconsiderată de generațiile ulterioare.

Bibliografie

- Budai-Deleanu, 1970 - I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, Editura Științifică, 1970.
- Gheție, 1966 - I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.
- Istoria Literaturii Române, II, De la Școala Ardeleană la Junimea*, București, Editura Academiei, 1968.
- Școala Ardeleană I,II*, (editor, Florea Fugariu) București, Editura Minerva, 1983.
- Ștefan, 1969 – I. Ștefan, *Ecouri ale curenților italianizant și latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Studii de istorie a limbii române literare, secolul al XIX*, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Perpescius, 1980 – Perpescius, *Trei viteji* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...* , București, Editura Eminescu, 1980;
- Călinescu, 1980 – G. Călinescu, *Ioan Budai-Deleanu* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Iorga, 1980 – N. Iorga, *Epoca lui Petru Maior* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Desușianu, 1980 – O. Densușianu, *O muză-cenușereasă* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Fugariu, 1980 – F. Fugariu, *Traietoria eroilor* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Balotă, 1980 – N. Balotă, *Universul baroc la I. Budai-Deleanu* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Petrescu, 1980 – Ioana Em. Petrescu, *Țiganiada- un tratat „despre fericire”* în vol. *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*
- Vaida, 1977 – M. Vaida, *Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Albatros, 1977.